

Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo åpner i 2020 *TidsRom 1600–1914*, en ny og stor kulturhistorisk utstilling som skal vise borgerskapets og embetsstandens betydning for fremveksten av det moderne Norge. Utstillingen spenner over en periode der Norge gjennom økende handel og kulturutveksling tok stadig større del i globale forbruks-trender og idéstrømninger. Norsk Folkemuseum vil sette søkelys på enkeltmennesker som gjennom sine handlinger skapte nye forutsetninger for fremtiden.

I en serie artikler tar Aftenposten Historie for seg de forskjellige tidsepokene og de som bidro til å sette preg på dem.

Kronen på verket

På begynnelsen av 1900-tallet er Norge i ferd med å utvikle seg til et moderne samfunn, preget av nyvunnen selvstendighet og teknologiske gjennombrudd. Det ble også starten på en kunstnerisk og litterær gullalder.

Av **ULF ANDENÆS**
Journalist
og historiker

Iløpet av tre århundrer blir det meste forandret: Ved inngangen til 1600-tallet er Norge knapt nok ute av middelalderen, i en bakevje, i dypeste avmakt, i en nasjonal slummer, der minnene om fordums dåder synes fjerne, sunket ned til et underbruk under danske konger og lensherrer.

Tre århundrer senere står Norge frem som en moderne stat, og feirer seg selv sommeren 1914 med en storslagen jubileumsutstilling på Frogner i utkanten av hovedstaden Kristiania. På nytt lever innbyggerne i et selvstendig rike, dertil med et nyvunnet demokrati. Industri er i ferd med å bli viktigste næringsvei.

Den viktigste enkeltbygningen på Jubileumsutstillingen i Frognerparken og på Skarpsno i Oslo sommeren 1914 var den 120 meter lange og 100 meter brede Industrihallen, som lå omtrent der fontenen i Vigelandsanlegget befinner seg i dag. Byggverket besto av tre parallelle hovedskip og hele fem tverrskip, der ikke mindre enn 657 ulike bedrifter stilte ut sine produkter. Veggene var malt i nasjonalfargene rødt, hvitt og blått, og «de utsøkte farvesammensætninger» ga ifølge utstillingskatalogen «de store rum en næsten intim karakter». Fotografiet viser et glimt av avdelingen for «nærings- og nydelsesmidler», hvor varer fra Haugesund Smørfabrik, Agra Margarinfabrik, Trondhjem Preserving og Haldens Knekkebrødfabrik blir presentert.

Foto: Hermann Christian Neupert/Norsk Folkemuseum

**Nå dukker de opp for første gang:
Automobilene, flyvemaskinene, glødelampen
med det elektriske lyset, vannkraften som
kunne vinnes ut fra våre fossefall.**

Utstillingen på Frogner er et nasjonalt krafttak, med den tids store verdensutstillinger som forbilde. Nå skulle det gjøres synlig for landet og for verden hvor langt nordmennene var kommet siden Grunnloven på Eidsvoll hundre år tidligere, og med den nylig oppnådde selvstendigheten fra Sverige, som bokstavelig talt hadde vært kronen på frigjøringsverket – egen norsk konge på tronen og anerkjent i omverdenen, for første gang siden middelalderen.

Nasjonen viser seg frem

Denne mønstringen, i den senere Vigelandsparken, skulle vise at det gjenreiste norske rike var selvstendigheten verdig. Den fikk halvannen million besøkende på et tidspunkt da det bodde 2,4 millioner mennesker i hele landet. Før utstillingen hadde stengt sine porter, hadde første verdenskrig brutt ut, med alle de omveltninger og trengselstider som fulgte. Dermed ble den husket av folk i ettertid ikke bare som en fremvisning av det nye Norge, men også som en avslutning på det som i manges øyne hadde vært de gode, gamle dager.

Utviklingen av fotografiet utfordrer billedkunstnernes tidligere ubestridte rolle i å dokumentere virkeligheten og påvirker billedkunsten til å søke nye uttrykksformer.

Det var i årtiene før første verdenskrig Norge ble et moderne samfunn. Etter det industrielle gjennombrudd fra midten av 1800-tallet fulgte en tid for raske nyvinninger og store oppfinnelser som endret nordmenns liv i et tempo som tidligere hadde vært ukjent.

En ny verden

Nå dukker de opp for første gang: Automobilene, flyvemaskinene, glødelampen med det elektriske lyset, vannkraften som kunne vinnes ut fra våre fossefall. Steder utover landet med overflod på vannkraft blir raskt bygd ut med industri, mens fremstilling av ferdigvarer samler seg rundt byer og tettbygde strøk der markedene er de beste, støttet opp av et moderne bankvesen. Storutbygging av jernbaner, veier og fergeruter knytter landet sammen.

Seilskipene viker langsomt plass for dampskip og linjefart, og første motordrevne frakteskip med dieselolje som drivstoff blir sjøsatt. Norsk sjøfart har hatt rivende vekst særlig etter at britene i 1849 opphevet den såkalte navigasjonsakten, som hadde lagt

restriksjoner på fraktene. Etter dette kan nordmennene seile fritt på alle hav, om enn overgangen fra seil til damp koster dyrt.

Bedre tider

Telegraf og telefon forvandler måten å kommunisere på. Utviklingen av fotografiet utfordrer billedkunstnernes tidligere ubestridte rolle i å dokumentere virkeligheten og påvirker billedkunsten til å søke nye uttrykksformer. Levende bilder i form av film finner sitt publikum.

Nye arbeidsplasser blir også skapt av bureising og nydyrking mange steder i landet. Den

Jubileumsutstillingen i 1914 er et av de største arrangementene som har funnet sted i Norge. Hensikten var å feire det «nye» Norge som et høyt utviklet industrisamfunn hundre år etter Grunnloven på Eidsvoll. I mer enn 200 spesialbygde haller og paviljonger ble alle sider ved landets kultur- og næringsliv vist frem i et skjæringspunkt mellom modernitet og nasjonalitet. Utstillingen oppnådde et besøkstall på ca. 1,5 millioner, men etter stengningen i oktober ble nesten hele anlegget demontert. Panoramafotografiet fra utstillingsarealet på Frogner viser hovedrestauranten med de to karakteristiske tårnene til høyre og den såkalte Industrihallen på motsatt side av broen midt i bildet.

Foto: Ukjent/Norsk Folkemuseum

Unionsoppløsningen er fullbyrdelsen av en patriotisk vekkelse som i lang tid har gått over bygd og by.

store utvandringen til Amerika letter samtidig presset blant jordløse og fattige som sliter for å skrape sammen et levebrød. Årene etter 1905 blir utropt til «den nye arbeidsdag» og faller sammen med en lovende oppgangstid, så lenge det varer, inntil den første verdenskrigen skaper gylne tider for noen Bør Børson-typer, men dyrtid og nød for småkårsfolk.

Omsider selvstendig

Den nye arbeiderbevegelsen vokser frem og setter sitt preg på samfunnslivet. Alminnelig stemmerett for menn blir iverksatt for fullt ved valget i 1900, og kvinnene får stemmerett i 1913, etter at stemmeretten knyttet til eien- dom, embete, formue, inntekt og kjønn er blitt gradvis utvidet gjennom de hundre årene siden landet fikk sin grunnlov.

Selvstendigheten fra unionen med Sverige i 1905 er det fremste uttrykk for et nasjonalt

gjennombrudd på mange fronter. Det viser seg ikke minst i kunst og diktning. Siste del av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet er blitt omtalt som en litterær og kunstnerisk gullalder. For første gang får enkelte norske forfattere og kunstnere et navn ute i verden: Henrik Ibsen, Knut Hamsun, for en tid også Bjørnstjerne Bjørnson, etter hvert Sigrid Undset. I høy grad Edvard Grieg og Edvard Munch. Noe tidligere på 1800-tallet var musikkvirtuosen Ole Bull blitt en stjerne i mange land; kjent ute ble også maleren J.C. Dahl.

Union uten jevnbyrdighet

I disse årene ruver selvstendigheten fra unionen som den store hendelsen i nordmenns bevissthet.

Makten til å velge ut sine norske ministre hadde svensk kongen måttet gi avkall på etter gjennombruddet for parlamentarismen i 1884, som betydde at en regjering ikke kunne styre mot Stortingets vilje. Fordi kongen var svensk, ble parlamentarismen betraktet ikke bare som en demokratisk, men også som en nasjonal seier.

Etter dette gjenstår Sveriges makt over Norge på to områder: Ved at nordmennene har svensk kongen som statens overhode, og ved at landets utenriksvesen blir styrt av Sverige – det siste blir i økende grad opplevd som uhensiktsmessig og nedverdiggende i Norge med sin vidstrakte sjøfart og eksportrettede økonomi.

Det er på denne tiden Henrik Ibsens sønn Sigurd Ibsen, den begavede samfunnsforske-

Norges første automobilritt gikk av stabelen på den islagte Bunnefjorden sør for Oslo 15. februar 1912. Det knyttet seg stor forventning til arrangementet, og 10.000 tilskuere møtte opp. Løpet endte imidlertid i en kollisjon med flere biler involvert, og det skulle gå hele ti år før det ble arrangert bilritt på isen igjen. 1912 var også året den første loven om bruk av motorvogn ble vedtatt. I årene som fulgte, økte antallet motoriserte kjøretøyer. I 1913 var det innregistrert totalt 972 kjøretøyer, i 1920 var det økt til 13.700, og i 1930 befant det seg til sammen 52.296 personbiler, lastebiler og motorsykler på norske veier.

Foto: Hermann Christian Neupert/Norsk Folkemuseum

Det første norskbygde flyet, med en motor på 30 hestekrefter og et vingspenn på 10 meter, ble konstruert i 1909–10 av ingeniøren Einar Lilloe Gran (1885–1966). Byggingen foregikk blant annet på Akers mekaniske verksted, og det er trolig her dette bildet er tatt. Flyet ble stilt ut ved Nationaltheatret i mars 1910. Det kostet 50 øre å se en demonstrasjon av motor og propell i gang. Flyvedyktigheten var det imidlertid verre med. Ved et forsøk på Ringerike traff det raskt bakken, og det kom aldri i drift.

Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum

ren og diplomaten, vinner gjenklang i landets ledende kretser med sitt skrift der han tar til orde for «det nationale kongedømme» i 1898.

Fordums storhet opp av graven

Unionsoppløsningen få år senere er fullbyrdselen av en patriotisk vekkelse som i lang tid har gått over bygd og by.

Flere store nasjonale begivenheter har løftet nordmenns hjerter:

En særskilt kilde til begeistring i årene før 1905 er funnene av vikingskip i årtuseng gamle høvdinggraver. Bekreftelsen på sjøfarernasjonens store og uforlignelige fortid, oppsporet og hentet opp fra jorden! Først levningene av Tuneskipet, deretter Gokstadskipet i 1880. Og så, fra en gravhaug som det hadde gått sagn om i alle år blant det lokale bygdefolket, det staseligste funnet av alle – Osebergskipet – sommeren 1904. Den utgravningen blir nesten som en ouverture til gjenreisningen av det norske kongeriket året etter – med den ironiske side av saken at professor Gabriel Gus-

tafson, som leder arbeidet, tilhører de lærdeste blant svensker.

Snorres fortelling om Norge

En annen kilde til inspirasjon er den store folkeutgaven av Snorres kongesagaer, som kom i 1899. Utgivelsen har preg av å være et nasjonalt løft, der en gruppe av landets fremste billedkunstnere har fått i oppdrag å illustrere verket.

På et tidspunkt som dette blir Snorre et våpen i unionskampen mot Sverige. Kongesagaene forteller om at landet har en lang og begivenhetsrik fortid som selvstendig rike. Snorre forsyner den norske staten med en sammenheng som den hadde vært fattig på, en felles bekreftelse på at nordmennene hadde vært her lenge. Kongesagaene sørger for at de historiske skikkelser fra middelalderens norske rike og mange av deres bevingede ord kommer frem med en tydelighet som skikkelsene fra den mellomliggende unionstiden sjelden kunne oppdrive.

At Snorre var islending, er intet minus. Det

Nasjonens ledende menn i 1905 og den nye monark forstår hvilke strenger det skal spilles på, når den nye, norske kongefamilien hentet fra Danmark blir utstyrt med kongelige navn fra sagaen.

Innsatsen for å skape et nasjonalt stiluttrykk går igjen på mange områder, i møbler, klær, gjenstander, i gullsmedkunsten og i all slags formgivning.

gir tvert imot en påminnelse om i hvilken grad våre forfedres norrøne kultur hadde spredt ut sine vinger.

Nasjonens ledende menn i 1905 og den nye monark forstår hvilke strenger det skal spilles på, når den nye, norske kongefamilien hentet fra Danmark blir utstyrt med kongelige navn fra sagaen. De spenner en bro over fem århundrer som ligger imellom, og gjeninnfører navn som ikke har vært i bruk på rikets overhoder siden 1300-tallet.

Kongesagaene har det egenartede fortrinn at landets mest berømte historieverk samtidig er et av de fremste verkene i landets litterære arv og blir et av forbildene for en norsk språk-tone, på linje med folkeeventyrene og Bibelen.

Askeladden folkets yndling

Nettopp folkeeventyrene, samlet inn tidligere på 1800-tallet av Peter Christen Asbjørnsen og Jørgen Moe, er et annet løft i det nasjonale åndslivet fra samme tid, på linje med kongesagaene. Et utvalg av landets ypperste billedkunstnere har fått i oppdrag å illustrere

I 1910 fotograferte Anders Beer Wilse den tidligere statsministeren Christian Michelsen i hans hjem Gamlehaugen utenfor Bergen. Bildet er tatt på Michelsens private kontor ved skrivebordet og veggtelefonen han brukte under unionsoppløsningen i 1905. Fotografiene av Michelsen føyer seg inn i Wilses store arkiv med portretter av nasjonens fremste kvinner og menn innen politikk, kultur og næringsliv.

Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum

Etter oppløsningen av unionen med Sverige i 1905 fikk Norge et nytt kongehus. Denne plakaten ble laget til minne om kroningen i Nidaros domkirke i 1906. Øverst står valgspråket eller mottoet som kong Haakon 7. valgte da han aksepterte tilbudet om å bli Norges konge: «Alt for Norge». I hjørnene er det gjengitt fire symboler på Norges selvstendighet. Øverst til høyre ser vi Akershus festning, nedenfor Eidsvollsbbygningen, nederst til venstre Håkonshallen i Bergen og øverst til venstre Nidaros domkirke. I sentrum kongeparet med kronen over seg, flankert av et norsk flagg og det nye kongeflagget med riksløven. Med hele motivet plassert på et norsk flagg er kongehus og nasjon solid forenet og forankret.

Foto: Stian Nybru/Norsk Folkemuseum.

eventyrene også. Askeladden blir en nasjonal personlighet. Kongsseteren, en kroningsgave fra det norske folk til vårt nye kongepar etter 1905, blir utformet etter mønster av kongsgården fra eventyrene slik kunstnerne tenkte seg dem – «en lun kongsgård med eventyrets fortryllelse», ifølge en omtale.

I Asbjørnsens og Moes tid hadde nasjonalromantikken gått som en mektig strømning over landet. Til den hørte også innsamlingen av folkeviser og folkeminner. Flere av tidens forfattere og kunstnere retter blikket mot norsk fortidsarv på bygdene. I årtiene frem mot unionsoppløsningen har antikvariske foregangsmenn skapt en oppmerksomhet og en bevissthet om de synlige trekk ved norsk kulturarv, særlig stavkirkene og den gamle byggeskikken som hadde levd videre i daler og fjorder. Hans Aall er i pakt med sin tid når han oppretter Norsk Folkemuseum i 1894 for å trekke frem de fysiske levningene av norsk kultur.

Vi bygger i dragestil

Denne gjenoppdagelsen og dyrkelsen av den

Ivar Aasen bygger på de dialekter i landet som er minst påvirket av dansk, og som har beholdt flest levninger av det norrøne formverket. Landet får en nynorsk skriftkultur.

nasjonale arven, også som ledd i en unionskamp, får i byggekunsten sitt uttrykk i dragestilen, som har sin blomstring før og etter tiden rundt århundreskiftet og 1905. Den tar med seg stiltrekk fra vikingskipene, fra stavkirkene, fra stabbur og loft og svalgangshus og annen luftet tømmerarkitektur. Stilen har fått sitt navn etter dragehodene fra de nylig utgravde vikingskip og fra stavkirkene som tidens arkitekter nå lot seg inspirere av til å pryde husgavler og vindskier.

Innsatsen for å skape et nasjonalt stiluttrykk går igjen på mange områder, i møbler, klær, gjenstander, i gullsmedkunsten og all slags formgivning. Mye krefter blir også satt inn for å restaurere nasjonalklenodier fra middelalderen som Nidarosdomen, Håkonshallen i Bergen og Akershus festning i Kristiania.

Vil vinne språket tilbake

Dette går side om side med arbeidet for å utvikle det danske skriftspråk i Norge til et selvstendig norsk riksmål, frem mot de store rettskrivningsreformer i 1907, i 1917 og i 1938. Selv vårt språk hadde vi mistet i dansketiden. Hvordan vi skulle få et norsk språk tilbake, er et av de spørsmål som setter sinn i kok.

Språkstriden blir desto mer innbitt fordi nettopp på denne tid skjer gjennombruddet for landsmålet – nynorsken. Ivar Aasen har fullført sitt storstilte verk for å gjenreise et norsk skriftspråk etter det som hadde gått tapt i dansketiden. Han bygger på de dialekter i landet som er minst påvirket av dansk, og som har beholdt flest levninger av det nor-

Hulda og Arne Garborg fotografert i stuen hjemme i Labråten i Asker. Huset var et viktig samlingssted for målfolk som engasjerte seg i den såkalte norskdomsrørsla. Dette var en av de markante kulturradikale retningene i tiden. Krefter fra bygde-Norge, gjerne med tilknytning til partiet Venstre, kjempet for landsmålet og sto mot sentralmakten og unionen med Sverige. Hulda Garborg markerte seg som aktiv samfunnsdebattant og kvinnesaksforkjemper. Hun arbeidet for å gjenopplive et norsk kosthold, norske folkedanser og folkedrakter. Hulda Garborg var også en produktiv skjønnlitterær forfatter og var med på å stifte Det Norske Spellaget i 1899 og Det Norske Teatret i 1912.

Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum

Også bedehusfolket rundt om i landet viser en utferdstrang: Det er nå de norske misjonærer setter opp sine stasjoner i de fjerneste himmelstrøk.

røne formverket. Landet får en nynorsk skriftkultur. Store deler av bygde-Norge går over til nynorsk som skriftspråk.

Med dette som bakgrunn vokser det frem, for første gang i nyere tid, en annerledes kulturelite, av velutdannede folk med bakgrunn fra den norske landsbygda. Disse kommer ikke fra embetsmannskulturen, ofte har de bakgrunn som bondestudenter eller fra folkehøyskoler og lærerseminarer og senere fra landsgymnas. Blant dem som følger opp Ivar Aasen, er navn som Aasmund Olavsson Vinje, Arne Garborg, Per Sivle, Olav Aukrust, Anders Hovden, Elias Blix og Jørgen Løvland. For før-

ste gang møter embetsstand og borgerskap en utfordrer innen åndslivet.

Bygda utfordrer byen

Målfolkene har sitt eget nasjonsbyggende siktemål, der det inntil nå har vært barn av embetsstand og borgerskap som har hatt hånd om nasjonsbyggingen, så lenge som det hadde skortet på opplysning og utdanning blant bøndene. En gruppe av de ledende målfolkene, med Hulda og Arne Garborg i spisen, samler seg i sitt eget grannelag på Hvalstad i Asker, som av lokale folk får øke-navnet «Målkroken». Hulda Garborg arbeider

for å bringe frem artistiske sider av bygde-norsk tradisjon, med folkedanser, bunader og nynorsk teater. Ved hennes side kommer Husfliden og de store billedveverne til syne.

All denne fordypelsen i den nasjonale tradisjon går side om side med et moderne gjennombrudd uten sidestykke i Norge og i verden omkring, nettopp i en tid da verden for første gang blir globalisert, med internasjonal frihandel og de nye kommunikasjoner.

Sannelig viser også bedehusfolket rundt om i landet en utferdstrang: Det er nå de norske misjonærer setter opp sine stasjoner i de fjerneste himmelstrøk.

Til fjells og ut i marka

Ikke minst er tiden kommet for en fremvoksende fritidskultur, både med organisert idrett og friluftsliv, og så smått med landstedet og hytta som arvtagere etter sommerens ferd til setra.

Et ivrig publikum får se et stort sprang fremover for moderne ski- og skøytesport, idretter

Maleren Gerhard Munthe (1849–1929) var en pioner for ny norsk design på 1890-tallet. Det store gjennombruddet som dekorativ kunstner fikk Munthe da han i 1893 viste 11 av sine eventyrakvareller. Disse var ikke illustrasjoner av konkrete eventyr. Munthe ønsket å dykke dype-re, til «en grum Tid da Troidene aldrig var dumme paa godmodig Vis, men lumske Jøtner, en Tid da alt var Blod og Jern og meget fælere». Bildene vakte oppsikt, ikke bare på grunn av det radikale formspråket, men like mye fordi de var skremmende. Akvarellen *La Porte de la princesse* ble laget 1894 og viser en ridder med et naivt uttrykk som nærmer seg porten i berget med tre fæle hekser flagrende i luften etter seg.

Foto: Jon-Erik Faksvaag/ Norsk Folkemuseum.

der nordmennene har vært spesialister. Skiløping blir nærmest gjort til en nasjonaldyd, desto mer etter Fridtjof Nansens eventyrlige ferd på ski over Grønland i 1888–89.

Det er fjellvandrerne og tindebestigernes tid, dokumentert ikke bare av malerne fra nasjonalromantikken og i de mange reisebeskrivelser, men i egenartet grad av selve nasjonalfotografen – Anders Beer Wilse, som avbilder hver krok av Norge med tidens nye vidunder, fotografiapparatet. Fjellheimen blir åpnet, med en rekke skikkelser fra embetsstand og borgerskap som anførere blant vandrere og klatrere.

Den nye norske nasjonalfølelsen blir knyttet ubrytelig sammen med naturfølelse. Få uttryk-

ker dette klarere enn Fridtjof Nansen. I sine taler og skrifter om eventyrlyst fremhever han vågemotet, og når emnet er friluftsliv, lovpri-ser han naturens storhet og det enkle liv i villmarka. Naturen og naturfølelsen blir stadfestet som en norsk verdi av fremste rang. Dette blir bekreftet i rikelig monn av norgesvenner fra utlandet. Europas overklasse strømmer til de nybygde tømmerhoteller for å beundre norsk natur, med Tysklands keiser Wilhelm 2. og de engelske lakselorder i spisen.

Den ubestridte helt

Blant tidens idoler er pionerene blant norske polfarere – Fridtjof Nansen, Roald Amundsen

og Otto Sverdrup. Samtidig som Europas oppdagelsesreisende og imperialister underlegger seg verden, gir disse menn et norsk bidrag til å oppsøke ukjente kyster. Det fører med seg at polfarerne blir internasjonale berømt-heter. Nansen og Amundsen blir Norges svar på Livingstone og Stanley i Afrikas jungel. Fridtjof Nansen med sin universalbegavelse får en grunnfestet posisjon som aller fremste profil i den norske offentligheten nest etter kongen selv. Mannen som overvintret i polhavet, er Norges fremste representant ute i verden under unionskonflikten med Sverige i 1905.

Nansen spiller på alle strenger, like fra han vender hjem i triumf fra sine første ferder i arktiske strøk på 1880-tallet og til den stor-slåtte gravferd 17. mai 1930 ved hans død. Han er polfareren, vitenskapsmannen, kunstneren, naturmennesket, verdensmannen, diplomaten, politikeren, livsfilosofen, forfatteren og fremfor alt i særklasse den humanitære pioneren – alt i samme person. Nansen er tidens

Fridtjof Nansen med sin universalbegavelse får en grunnfestet posisjon som aller fremste profil i den norske offentligheten nest etter kongen selv.

Gerhard Munthes dekorative kunst står i en særstilling både i norsk og europeisk sammenheng. Han hentet sin inspirasjon fra en rekke kilder – som japanske tresnitt, fransk syntetisme og norsk folkekunst – men bearbeidet og abstraherte impulsene til en lineær flatestil som vanskelig kan sammenlignes med noe annet. Munthe så på sin kunst som et nasjonsbyggende arbeid. Som sentral aktør i den nasjonalliberale «Lysakerkretsen» hevdet han at fremtiden for norsk kultur gikk gjennom videreutvikling, men ikke kopiering, av elementer fra folketradisjonen. Munthe satt i styret for Norsk Folkemuseum i hele 33 år – fra 1896 til 1929. I 1902 tegnet han dette utkastet til omslag for museets publikasjoner, som ble brukt frem til midten av 1950-årene.

Foto: Norsk Folkemuseum

mest beundrede nordmann, blant både menn og kvinner.

Baronens etterkommer, kongens fortrolige

De som hyller Nansen i samtiden, fremstiller ham jevnlig som et norsk mannsideal og som den nye tids motstykke til sagaens høvding, i karakter og mannsnot. «Han var som Norge selv», heter det i professor Jacob S. Worm-Müllers minnetale ved hans død. Nansens bakgrunn, som sønn av den kjente advokaten Baldur Fridtjof Nansen, var ikke bare som etterkommer av embetsmenn fra en slekt med en rolle i Danmarks historie. Han var også etterkommer av Norges fremste adels-

«Lysakerkretsen» var levende opptatt av å gjenreise Norges selvstendighet og bygge opp det nye Norge som en kulturnasjon.

Gerhard Munthes ornamentale arbeider nedfelte seg i mange medier – kunstindustri, billedvev, bokkunst, møbeldesign og hele romutsmykninger. Blant hans mest kjente interiører er det såkalte Eventyrværelset i Holmenkollen Turisthotell (1898) og restaureringen av Håkonshallen i Bergen (1916). Begge disse hovedverkene har gått tapt, Eventyrværelset ved brann i 1914, Håkonshallen ved eksplosjonen på Vågen i 1944. Fra Eventyrværelset er kun en armstol og et lite kaffebord bevart. Dyret på stolryggen har vært tolket både som en orientalsk påfugl og en «norsk» drage, eller som en kombinasjon av begge deler. De bølgede tverrsprossene gir assosiasjoner til vann, mens det buede feltet med svarte og hvite striper skal være inspirert av maurisk kunst i Spania.

Foto: Bjørn Disington/Norsk Folkemuseum

familie. Moren Adelaide var datter av baron Wedel Jarlsberg og niese av grev Wedel, som hadde vært landets fremste leder i tiårene etter 1814.

Meget lå derfor til rette for at Nansen ble en skattet venn for kong Haakon og dronning Maud i det gjenreiste norske kongeriket etter 1905. Han veiledet dem i det norske sinnelaget, og han lærte de kongelige innvandrere den norske idretter – å stå på ski.

Nansens herskapelige hjem Polhøgda på Lysaker ble et intellektuelt og selskapielig midtpunkt for en rekke av Norges fremste kunstnere og vitenskapsmenn. Mange av disse holdt til i hans naboskap, der de gjennom tiårene før og etter 1900 utgjorde et miljø som satte

Dette tidlige portrettet av polfareren, vitenskapsmannen og diplomaten Fridtjof Nansen er malt av Erik Werenskiöld i 1893. Samme år legger Nansen ut på sin berømte ferd for å nå Nordpolen ved å la seg fryse inn i isen og drive over polpunktet. Forsøket mislyktes, men førte til at Nansen og Hjalmar Johansen i stedet la ut på ski for å nå polen. Også det mislyktes, men selve bragden og forskningsresultatene gjorde Nansen til en moderne nasjonalhelt. Werenskiöld malte flere portretter av vennen Fridtjof Nansen, men dette er det eneste som viser ham i polardrakt. Maleriet er signert og har tittel av kunstneren på blindrammen: «Erik Werenskiöld: Nansen i Skinnhyre».

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

Reklameplakaten for Tiedemanns Tobak har fanget inn to sentrale skikkelser i det moderne Norge: polfareren og sjømannen. Nederst har vi sjømannen ved riggen på en seilskute, ved siden av et dampskip, som den nå er blitt avløst av. Polfarerne Otto Sverdrup, Roald Amundsen og Fridtjof Nansen utforsket isødet med polarskuter og hundespann. Sjøfartsnasjonen Norge var grunnlaget for polarnasjonen Norge. Nansen var pioneren som gikk på ski over Grønland i 1888 og deretter ledet flere polarekspedisjoner. Amundsen var den første som nådde Sydpolen i 1911, mens Otto Sverdrup blant annet ledet den andre «Fram»-ekspedisjonen i 1898–1902. Roald Amundsen så tidlig muligheten til å ta i bruk fly og luftskip for å utforske ukjente områder i Arktis. I 1926 fløy han med luftskipet «Norge» over Nordpolen.

Foto: Tiedemann/Norsk Folkemuseum

„Ojea“ og 3dje Framfærd var begge forsynet med tobak fra J. L. Tiedemanns tobakfabrik... Tobakken var som nypakket ved tilbagekomsten efter et fravær av 3 å 4 aar.... gjentagende utsat for kulde og varme (+30 gr. C. til +60 gr. C.), fuktighet og tørke, intet synes at kunne skade den. Den er like god.

Til ferden med Fram 1893–96 hadde vi fra Tiedemanns Tobakfabrikk rikelig forsynning av rektobak. „Karva blad“ og skraatobak som ble heit skattet av deltagerne. Tobakken holdt sig fortreffelig hele tiden og var like god den siste dag av ferdens 3 aar som den første.

TIEDEMANN'S TOBAC

for skibsbruk
og all slags proviantering.
Hermetisk pakket,
alltid frisk og velsmakende.

Garter Mixture
Mixture „Blaa“
Mixture
Karvet Blad
Skraatobak
Snus
Cigaretter:
Virginia
Tyrkiske

tilfreds til sjøs, tilfreds i land,
han har tobak fra Tiedemann

De grunnleggende naturvilkår og samfunnsforhold som førte til svakhet i én tidsalder, var de samme som ga et fortrinn når tidene skiftet.

dype spor etter seg i det nye Norges offentlige liv, den såkalte «Lysakerkretsen».

I den store manns spor

Det er blitt sagt at arven etter Nansen ble ført videre i forskjellige foreninger:

En gren var de norske oppdagelsesreisende og sjøfarere som fulgte etter ham, Amundsen og Sverdrup, senere menn som Helge Ingstad og Thor Heyerdahl. En annen gren var den store humanitære innsats over grensene som ble en del av norsk internasjonalt virke. En tredje gren var livet i og med naturen og friluftslivet ført videre i høyst ulike fremtoninger, fra universitetsprofessorer og filosofer til den alminnelige fjellvandrers.

En fjerde gren var den nasjonale innsats og bevissthet fra 1905, ført videre av dem som bygget landet i årtiene etterpå. En femte gren, som døde bort etter hans død, var drømmen om politikk over partiene, med Fedrelandslaget, som Nansen var med på å starte. En sjettede gren, som endte i vanry, ble påberopt av Vidkun Quisling, som hadde vært Nansens medarbeider under hjelpearbeidet etter krig og revolusjon i det nødstilte Russland, og som prøvde å bruke dette da han startet NS – Nasjonal Samling. Nansens gamle venn fra Lysaker, billedkunstneren Erik Werenskiold, tordnet etter Nansens død mot Quislings misbruk av hans navn.

Da Lysaker var et åndelig sentrum

I Lysakerkretsen med Nansen som midtpunkt var – foruten Werenskiold – billedkunstnere som Gerhard Munthe og Eilif Peterssen, sangerne Thorvald og Mally Lammers, professorerne Ernst og Ossian Sars og deres søster sangerinnen Eva, som ble gift med Nansen, litteraturhistorikeren Gerhard Gran, folke-minneforskeren og språkmannen Moltke Moe, forfatteren Hans E. Kinck, kunsthistorikeren Andreas Aubert, og de som ble landets to fremste arkitekter i sin levetid, Arnstein Arneberg og Magnus Poulsson.

Disse var toneangivende personligheter som hadde mye til felles både av bakgrunn og av holdninger. De var levende opptatt av å gjenreise Norges selvstendighet og bygge opp det nye Norge som en kulturnasjon. Werenskiold og Munthe var blant dem som gikk i spissen for en norsk formgivning med sterke inntrykk fra folkekunsten, i det som Munthe kalte «det mythisk-nordiske».

De fleste i Lysakerkretsen kom fra landets sosiale elite, med en oppvekst i embetsstand

og høyborgerskap, og flere av dem, ikke bare Nansen, men også Werenskiold og Munthe, hadde et innslag av gammel adel i sin familiebakgrunn. De kunne tillate seg en standsmessig livsstil i landlige omgivelser, samtidig som de sterkt følte et samfunnsansvar og inntok en fremskutt plass i offentligheten.

En av de mest innflytelsesrike landsmålfolkene, historikeren Halvdan Koht, bosatte seg midt på Lysaker, men som sosialistisk politiker i tillegg ble ikke han regnet helt på linje med Lysakerkretsen, skjønt Arnstein Arneberg tegnet huset hans.

Forklaringen på Norges skjebne

Innen Lysakerkretsen fikk historikeren Ernst Sars (1836–1917) en banebrytende rolle i forståelsen av norsk historie gjennom landets nedgang og oppgang.

I sin vidgjette *Udsigt over den norske Historie* peker Sars ut sammenhengen i det norske folkets utvikling fra vikingtiden til vår tid: Naturforholdene hadde gjort det vanskeligere hos oss enn i de fleste andre land å opprettholde en sterk jordeiende adel. I dette lå spiren til Norges nedgang og vanmakt mot slutten av middelalderen etter svartedauden, fordi i de tider var det adel og stormenn som hadde styrken til å lede land og rike.

Fordi adelen var så svak i Norge, greide ikke den norske staten å holde stand mot sterkere naboer, ifølge Sars. Landet ble dermed gjennom århundrer behersket av fremmede konger og lensherrer, og etter hvert av en innvandret embetsstand og et innvandret borgerskap.

Et paradoks lå jo også i den kjensgjerning at Lysakerkretsen, som Sars selv tilhørte, og som hadde norsk nasjonsbygging som sin hjertesak, var etterkommere etter innvandrede slekter nesten alle sammen, inklusive Sars selv – hans farfar hadde som så mange kommet til Bergen fra Tyskland.

Nettopp det at nordmennene hadde vært et folk av jevne bønder, som førte til at Norge bukket under som stat i senmiddelalderen, virket til fordel for Norge i moderne tider, fordi det betydde at slike jevne samfunnsforhold skapte bedre vilkår for en demokratisk utvikling enn i andre nasjoner med sine mektige aristokrater og sin ufrie landbefolkning. Der fant Sars en logisk sammenheng i Norges historie.

Norges svakhet ble Norges styrke

Slik kunne han forklare hvordan århundrene

etter reformasjonen hadde vært en langsom oppvåkning fra en nasjonal tornerosesøvn frem til det moderne fremgangsrike Norge med sitt folkestyre, foran mange andre land på veien mot demokrati. Slik var nasjonen som hadde gjenvunnet sin selvstendighet, og som presenterte seg med jubileumsutstillingen på Frogner i 1914.

Sirkelen var sluttet, slik Ernst Sars fikk oppleve det i siste del av sitt lange liv. Hans fortolkning av sammenhengen i norsk historie vant alminnelig tilslutning: De grunnleggende naturvilkår og samfunnsforhold som førte til svakhet i én tidsalder, var de samme som ga et fortrinn når tidene skiftet.

Carl Størmer (1874–1957) var den internasjonalt kjente forskeren som la grunnlaget for at Norge fikk en sentral rolle i nordlysforskningen. I sine studentår på 1890-tallet skrev han seg dessuten inn i norsk og internasjonal fotohistorie ved sin lek med spionkamera på hovedstadens flanørgate Karl Johan. Her har den unge studenten fanget forskeren Georg Ossian Sars, en av grunnleggerne av norsk marinbiologisk forskning, i samtale med forfatteren og pedagogen Nordahl Rolfsen, mest kjent for sin *Lesebok for folkeskolen*. Den skulle fra førsteutgaven i 1892 og frem til 1950-tallet lære millioner av nordmenn opp i norsk kultur.

Foto: Carl Størmer/Norsk Folkemuseum.

Umyndige kvinner får sin rett

Årtiene frem mot første verdenskrig brakte et gjennombrudd for kvinnenes rettigheter.

I det gamle samfunnet hadde deres rolle vært begrenset til husholdningen i hjemmet og familien, mens mannen var familiens overhode og tok seg av verden utenfor. For mennene som vedtok Grunnloven på Eidsvoll i 1814, var nok dette fortsatt naturens orden.

Kvinnene var umyndige. De hadde ikke rett til å rå over egen økonomi, og skulle de inngå rettslig bindende avtaler, var de avhengige av en verge. Bare enker ble betraktet som myndige, under forutsetning av at de hadde mannlig verge.

Brorparten av arven

Sønner arvet dobbelt så mye som døtre – dette var hva som ble kalt «brorparten». Først i 1854 fikk døtre og sønner lik arverett. Et stort unntak var odelsretten for jord på landet, der tok det ytterligere mer enn et århundre før sønner og døtre fikk lik arverett – i 1972.

Det industrielle gjennombruddet i Norge utløste, som i andre vestlige land, litt etter litt en ny tenkemåte når det gjaldt kvinnens rolle i samfunnet.

Olsens Enke

Gradvis fikk kvinnene rett til å drive egen næringsvirksomhet uten formynder. Typiske kvinnebedrifter kunne være systuer, små butikker og pensjonater, mens noen foregangskvinner drev serveringssteder, hoteller og bedrifter i litt større omfang. Handelsrettigheter ble i første omgang betrodde enslige kvinner, mens det tok lengre tid for gifte kvinner å komme ut av sin avhengighet til mannen.

Der en kvinne fikk ledelsen, skjedde det ofte ved at en enke eller datter arvet bedriften etter husets herre. Hvem i Kristiania hadde ikke kjøpt frø og blomster hos Olsens Enke?

Det industrielle gjennombruddet i Norge utløste, som i andre vestlige land, en ny tenkemåte når det gjaldt kvinnens rolle i samfunnet.

Det var etter at Anne Helene Olsen ved mannen Johans død i 1859 måtte ta over familiegartneriet, som den gang lå ved Torvgaden i byens daværende utkant.

Rett til å studere

At kvinner fikk rett til utdanning, tok sin tid. Kvinnene fikk adgang til middelskoleeksamen i 1876, og til studenteksamen i 1882. Etter dette fikk kvinner adgang til å studere og ta eksamen i alle fag på universitetet. I 1903 kunne språkforskeren Clara Holst som første kvinne i landet ta doktorgraden, og i 1912 ble biologen Kristine Bonnevie den første kvinnelige professor. Samtidig ble de akademiske profesjoner i likhet med lege-, advokat- og andre yrker åpnet for kvinner i tur og orden.

I 1912 fikk kvinner adgang til statens embeter. Men det var viktige unntak, de kunne fortsatt ikke bli statsråder eller ha geistlige, diplomatiske eller militære embeter, det kom først senere på 1900-tallet.

På disse feltene var det i utpreget grad døtre av embetsstand og borgerskap som gikk foran.

Døtrenes nye veier

Under de nye samfunnsforhold vokste nå frem nye kvinneyrker der døtrene fra en bredere middelstand strømmet til – i kontorposter og ikke minst i det nye Telegrafverket. På 1860-tallet slapp kvinner gradvis til som lærerinner på folkeskolen, og etter at lærerseminarene ble åpnet for kvinner i 1890, kunne de få full utdanning på dette felt.

For kvinner fra de brede lag var det vanligste arbeidet frem til etter annen verdenskrig å ha huspost, å vaske eller sy, ta imot losjerende eller ta jobber på fabrikkene.

Alminnelig stemmerett for kvinner i 1913

var den avgjørende reformen.

Utvidelsen av kvinners borgerlige rettigheter er eksempel på hvordan noen endringer viser seg å slå rot med en naturlovs tyngde. Gjennom det meste av 1800-tallet var det de færreste som på alvor tenkte seg stemmerett for kvinner som en realitet, men etter at den først var gjennomført, ville det bli sett på som absurd å fjerne den eller innskrenke den.

Enslige svaler i toppen

Likevel passerte største del av det 20. århundre før det ble vanlig med kvinner i regjeringen. Den første kvinnelige statsråd ble utnevnt i 1945, da Kirsten Hansteen ble såkalt konsultativ sosialminister. Deretter fulgte en generasjon med en og annen kvinnelig statsråd som enslige svaler, de fleste med ansvar for sosial- og familiespørsmål. Først med Trygve Brattelis annen regjering fra 1973 rykket kvinner inn på bredere front ved kongens bord som mer enn unntak; da kom dessuten Gro Harlem Brundtland, som senere ble landets første kvinnelige statsminister fra 1981.

Like lenge fortsatte flertallet av norske kvinner å ha sin fremste arbeidsplass i hjemmet. Til gjengjeld var det kvinnene som dro lasset innen mye av foreningslivet og alle slags former for frivillig arbeid.

Lesning:
Bodil Stenseth: *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890–1940* (1993).
Else Boye: *Christiania 1814–1905* (1976).
Wilhelm Keilhau: *Vår egen tid* (1938).
Jostein Nerbøvik: *Norsk historie 1870–1905*.
Berge Furre: *Norsk historie 1905–1940* (1971).
Ottar Dahl: *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre* (1959).
Ernst Sars: *Udsigt over den norske Historie* (4 bind 1873–1891).
Erik Rudeng: *Den gjenfødte sagahelt. Nansen ved to århundreskifter* (1996).
Fridtjof Nansen: *Eventyrlyst* (1926).
Carl Emil Vogt: *Fridtjof Nansen. Mannen og verden* (2011).
Elisabeth Lønnå: *Stolthet og kvinnekamp* (1996).
Jacob S. Worm-Müller: *Ideer og mennesker* (1954).
Francis Sejersted: *Demokrati og rettsstat* (2001).
Norsk biografisk leksikon.

Illustrasjoner og billedtekster:
Marie Fongaard Seim, Erika Ravne Scott, Kari Telste, Stian Nybru, Trond Bjørli og Torgeir Kjos.

PS! Dette er den 12. og siste artikkelen i serien frem mot Norsk Folkemuseums åpning av utstillingen TidsRom 1600–1914. Abonnenter på Aftenposten Historie kan lese alle tidligere artikler i vår app Magasin+.

Anna Rogstad (1854–1938) var første kvinne på Stortinget. Hun møtte første gang 17. mars 1911, en dag stortingspresidenten omtalte som en merkedag i «vort lands historie» – en begivenhet som «utvilsomt vil vække oppmerksomhet viden om». Fotografiet ble tatt to dager senere. Læreren og kvinnesakskvinnen Rogstad møtte først som vararepresentant og deretter som fast representant fra 1911 til 1913. Alminnelig stemmerett for kvinner ble først innført i 1913, men kvinner hadde fått begrenset stemmerett i 1907 og kunne velges til politiske verv. Anna Rogstad brøt en barriere, men det skulle likevel ta lang tid før det ble vanlig å se kvinnelige stortingsrepresentanter, og langt mindre ministre.

Foto: Anders Beer Wilse/Norsk Folkemuseum